

Μουσείο Κεραμεικού

Νέα μόνιμη έκθεση

Βασιλική Ορφανού

Αρχαιολόγος, Γ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

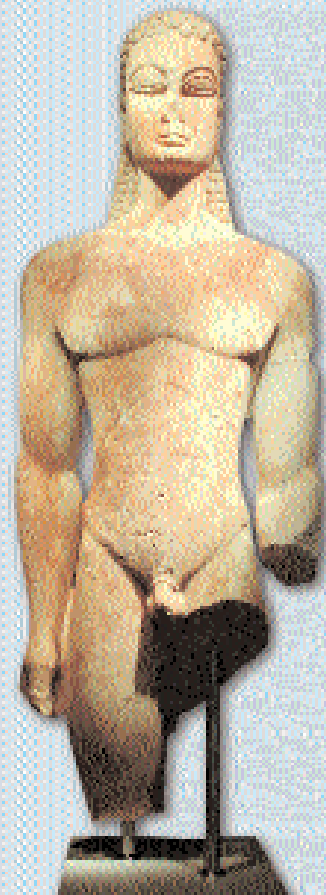
Ο επισκέπτης που θα θελήσει να επισκεφθεί τους αρχαιολογικούς χώρους της Αθήνας οι οποίοι εντάχθηκαν στο έργο «Ενοποίηση των Αρχαιολογικών Χώρων καταλήξει, στο τέλος της πεζοδρομημένης οδού Ερμού, στον αρχαιολογικό χώρο Κεραμεικού. Έχει αφήσει πίσω του το πυκνοδομημένο αστικό, εμπορικό και βιοκέντρο της σύγχρονης πόλης και συναντά στα δεξιά του έναν μεγάλο (38.500 τ. ανοιχτό χώρο που κάποτε ανήκε στο «κάλλιστον προάστιον» της Αθήνας, τον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού. Εδώ, η γραμμή του τείχους της αρχαίας πόλης σηματοδοτεί το προς τα βορειοδυτικά όριό της, και χωρίζει την περιοχή «έσω» και «έξω» Κεραμεικό. Στον «έσω» Κεραμεικό, οι δραστηριότητες της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής της αρχαίας Αθήνας έχουν αφήσει ορατά μέχρι σήμερα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Εδώ βρίσκεται το Πομπείο, μεγάλο δημόσιο οικοδόμημα όπου προετοιμαζόταν η πομπή των Παναθηναίων· εδώ βρίσκονται ιδιωτικές κατοικίες και χώροι που λειτούργησαν ως πανδοχείο· μια κρήνη, αναγκαία στους από μακριά ερχόμενους ταξιδιώτες· εδώ και δύο από τις πύλες της πόλης, το Δίπυλο και η Ιερά Πύλη. Από το Δίπυλο ο «Δρόμος» οδηγούσε προς την Ακαδημία Πλάτωνος, και από την Ιερά Πύλη, μέσω της Ιεράς Οδού, έφθανε κανείς στην Ελευσίνα και πιο πέρα, προς τα Μέγαρα, την Κόρινθο, την Πελοπόννησο. Το μικρό ποτάμι, ο Ηριδανός, χείμαρρος πολλές φορές στην αρχαιότητα, στις όχθες του οποίου οι κεραμείς έβρισκαν την πρώτη ύλη για το έργο τους,¹ κυλά ακόμη στο χώρο και δημιουργεί έναν απρόσμενο υδροβιότοπο. Η πορεία του ξεχωρίζει από μακριά, με τα νεροκάλαμα και τις ψηλές κάνες στις όχθες του. Και στην κατεύθυνση που δύνει ο ήλιος, εκτείνεται ο «έξω Κεραμεικό» το αρχαιότερο, σημαντικότερο και πλέον επίσημο νεκροταφείο της αρχαίας Αθήνας. Στο χώρο αυτό η γη δέχτηκε για χίλια πεντακόσια χρόνια τους νεκρούς της πόλης· επιφανείς, επώνυμους και ανώνυμους, και μαζί με τους νεκρούς, το θρήνο για την απώλεια και την απουσία των αγαπημένων, «για τη μοίρα που είναι κοινή σε όλους», όπως διαβάζουμε στο επίγραμμα της επιτύμβιας στήλης της Ευκολίνης.

Τα ευρήματα αυτού του χώρου φιλοξενούνται στο Μουσείο του Κεραμεικού, γεγονός που το καθιστά ξεχωριστό, αφού, μέσα από τα ίδια τα εκθέματα και την παρουσίαση των τρόπων ταφής, εικονογραφείται η σχέση των αρχαίων κατοίκων της Αθήνας με τη μόνη αλήθεια της ζωής, το βιολογικό τέλος της, καθώς και με το επέκεινα, τον «άλλο κόσμο».

Η ανακαίνιση του Μουσείου

Για πρώτη φορά εντοπίστηκαν αρχαία στον άγνωστο ως τότε χώρο του αρχαίου νεκροταφείου την άνοιξη του 1861. Δύο χρόνια αργότερα εγκαθίσταται στο χώρο ένας φύλακας «ἔχων θεβαίως φυλακεῖον ἐνταῦθα, ...ὃ στις σῆς 21 Μαΐου ἐπληρώθη ὑπὸ ἀτακτούντων στρατιωτῶν, οὓς ἤμπόδισε νὰ ἀσεβῶσι πρὸς τὰ ἀρχαῖα».²

Το 1938, κατά τη διάρκεια του εορτασμού των 100 χρόνων

1. Ο «Κούρος της Ιεράς Πύλης», 600-590 π.Χ.

της Αρχαιολογικής Εταιρείας, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο παρέδωσε στο ελληνικό Δημόσιο το κτήριο του Μουσείου του Κεραμεικού, ένα ισόγειο, σχεδόν τετράγωνο κτίσμα, εμβαδού 330 τ.μ. με εσωτερική αυλή.

Η ένταξη της συνολικής ανάδειξης του Κεραμεικού στο πρόγραμμα της Ενοποίησης των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας, έδωσε την ευκαιρία στην Γ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων να πραγματοποιήσει

2. Γενική άποψη του Μουσείου.

συγχρόνως και το από ετών αίτημά της για την επισκευή και την ανακαίνιση των εκθεσιακών χώρων του παλαιού κτηρίου του Μουσείου, με έργο του Γ΄ ΚΠΣ, που εκτελέστηκε από τις τεχνικές υπηρεσίες του Υπουργείου (ΔΜΜ και ΔΕΕΜ). Η μεγαλύτερη παρέμβαση στο κτήριο ήταν η κάλυψη της εσωτερικής αυλής με γυάλινη τετράριχτη στέγη. Παράλληλα σχεδιάστηκε η νέα μόνιμη έκθεση, που εγκαινιάστηκε στις 9.8.2004.³ Από τον Μάρτιο του 2005 λειτούργησε στον Κεραμεικό και εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου.

Η νέα μόνιμη έκθεση

Η νέα μόνιμη έκθεση του Μουσείου του Κεραμεικού αναπτύσσεται σε πέντε συνολικά εκθεσιακούς χώρους. Οι δύο από αυτούς είναι αφιερωμένοι στη γλυπτική και οι υπόλοιποι στην κεραμική.

Στην πρώτη αίθουσα, μέσω διαχωριστικών πλαισίων δημιουργήθηκαν δύο χώροι όπου φιλοξενούνται έργα της

κλασικής και αρχαϊκής γλυπτικής αντιστοίχως. Αμέσως μετά την είσοδο εκτίθεται μια πρώτη μικρή ενότητα από κλασικές επιτύμβιες στήλες, διαφόρων τύπων. Στα πολύ γνωστά έργα της κλασικής γλυπτικής, όπως η στήλη του Δεξιλέω, του Ευφήρου, της μάμμης Αμφαρέτης, προστέθηκαν τώρα: το μεγάλο επιτύμβιο ανάγλυφο των δύο αδελφών, της Δημητρίας και της Παμφίλης, περί το 325-310 π.Χ., (εκτεθειμένο μέχρι πρόσφατα στο χώρο, όπου τοποθετήθηκε αντίγραφο του), η επιτύμβια στήλη της Ευκολίνης (περί το 380 π.Χ.), η επιτύμβια στήλη της γυναίκας με κάτοπτρο (425-400 π.Χ.), το μεγάλο αναθηματικό ανάγλυφο της «Υδριαφόρου» (περί το 350 π.Χ.).

Η δεύτερη ενότητα γλυπτικής της α΄ αίθουσας περιλαμβάνει έργα της Αρχαϊκής εποχής που εκπροσωπούν όλους σχεδόν τους τύπους της ταφικής πλαστικής της περιόδου. Στο βάθος της αίθουσας, δεσπόζει όλων ο «Κούρος της Ιεράς Πύλης» (600-590 π.Χ.), μοναδικό και απρόσμενο εύρημα των ανασκαφών του 2002. Βρέθηκε στη νότια όχθη του Ηριδανού, στην περιοχή της Ιεράς Πύλης, εκτός του τείχους, κάτω από το οδόστρωμα της θεμιστόκλειας οδού. Στο ίδιο ανασκαφικό σύνολο ανήκει η σφίγγα, επίστεψη του ιωνικού κίονα με το κιονόκρανο (560 π.Χ.), που εκτίθεται στα δεξιά του Κούρου, (για τον επισκέπτη) και ο ακέραιος καθήμενος λέων (600-590 π.Χ.) στα αριστερά του. Στο φωτεινό αίθριο του Μουσείου βρήκε τη θέση του ο εντυπωσιακός ταύρος, από τον ταφικό περίβολο του Διονυσίου Κωλυπτέως παρά την Ιερά Οδό, έργο του 345-340 π.Χ. Τη θέση του πρωτοτύπου στο χώρο έχει καταλάβει το αντίγραφο του.

Εκτός από τον ταύρο στο αίθριο φιλοξενούνται γλυπτά που εκπροσωπούν διαφόρους τύπους της επιτάφιας

3. Τεφροδόχος αμφορέας με την αρχαιότερη παράσταση ίππου στην αττική αγγειογραφία. 10ος αι. π.Χ.

4. Φορμίσκος με σκηνή πρόθεσης νεκρής και θρηνώδους. Περί το 510 π.Χ.

5. Λουτροφόρος με γραπτό και πλαστικό διάκοσμο θρηνώδων. 660-580 π.Χ.

6. Ο ταύρος από τον ταφικό περίβολο του Διονυσίου Κολυπτεύς, 345-340 π.Χ.

πλαστικής, όπως η Λουτροφόρος του Ολύμπιχου, ή οι ναϊσκόμορφες επιτύμβιες ανάγλυφες στήλες, καθώς και ένα σύνολο επτά βάσεων αρχαϊκών επιτύμβιων αγαλμάτων. Σε μία από αυτές τις βάσεις, αυτήν που ανήκει στον Αναξίλα, μέτοικο από τη Νάξο, λίγες μόνο, μετρημένες λέξεις αρκούν για να μας μεταφέρουν στην αίσθηση του χώρου, στις μνήμες του Κεραμεικού:

*δακρύνει πολυπενθές Ἀναξίλα ἐδ' ὀλοφ-
υδνὸν / λάνιον ἔστεκα μνεμα καταφθίμε-
μένο : / Ναχσίον ὄν τίεσκον Ἄθιναῖοι μετόικον / ἔχ-
σοχα σοφροσύνης ἔνεκεν ἐδ' ἀρετες : τοι μ' ἐπὶ Τιμό-
όμαχος γεραρὸν κτέρας οἶα θανόντι θεκεν Ἄ-
ρίστονος παιδί χαρίζόμενος.*

«Πολυδάκρυτο, πολυπένθητο, πολυθρήνητο το πέτρινο μνήμα του νεκρού Αναξίλα, είμαι εδώ στημένο. Του νάξιου μέτοικου, γιου του Αρίστονα, τον οποίο οι Αθηναίοι για τη σωφροσύνη και την αρετή του ιδιαίτερα τίμησαν. Αυτόν μετά το θάνατό του, θέλοντας να τιμήσει ο Τιμόμαχος έστησε εμένα σαν λαμπρό μνημείο πάνω στον τάφο του».

Στις τρεις αίθουσες-διαδρόμους, που ακολουθούν, εκτίθεται σε χρονολογική διαδοχή μέρος των ταφικών συνόλων, κτερισμάτων των πολλών τάφων του Κεραμεικού, που καλύπτουν όλες τις εποχές της αρχαιότητας. Δύο ταφές της Πρωτοελλαδικής και Μεσοελλαδικής περιόδου (περ. 2000-1700 π.Χ.) σηματοδοτούν την αρχή της ταφικής χρήσης του χώρου. Από την Υπομηκωνιακή περίοδο (1100-1000 π.Χ.) και τους περίπου 160 τάφους της βόρειας όχθης του Ηριδανού προέρχονται τα εκθέματα

της πρώτης προθήκης. Κυριαρχούν τα μικρά κυρίως αγγεία, ψευδόστομοι αμφορίσκοι, κύπελλα και ληκύθια.

Η Γεωμετρική εποχή (900-700 π.Χ.) που ακολουθεί, με τις υποπεριόδους της, παρουσιάζεται στις προθήκες 2-6. Ο νέος τρόπος ταφής, η καύση δηλαδή των νεκρών, συνοδεύεται και από τη δημιουργία νέων σχημάτων αγγείων, όπως η επίπεδη πυξίδα, και νέων διακοσμητικών θεμάτων. Στο δομημένο σώμα των αγγείων κυριαρχούν γεωμετρικά κυρίως μοτίβα. Την περίοδο αυτή εμφανίζονται και οι πρώτες προσπάθειες απόδοσης ζώων και ανθρώπινων μορφών, σκιών θα λέγαμε καλύτερα. Σε αμφορέα (προθ. 2/27) εμφανίζεται η αρχαιότερη παράσταση ίππου στην αττική αγγειογραφία, σε κύπελλο (προθ. 3/28) παράσταση πολεμιστών που δαμάζουν (:) ίππο. Λίγο αργότερα χρονικά, εμφανίζονται απεικονίσεις (προθ. 6), που θεματικά πια σχετίζονται με το θάνατο και την ταφή. Είναι οι πομπές των θρηνηδών στο λαιμό της λουτροφόρου (προθ. 6/12), και οι σκηνές «πρόθεσης» νεκρού σε θραύσματα αμφορέων (προθ. 6/14). Οι μεγάλοι αμφορείς, χαρακτηριστικοί της Γεωμετρικής εποχής, χρησιμοποιήθηκαν είτε ως τεφροδόχοι, είτε ως «σήματα» των τάφων, αντικαθιστώντας τους προηγούμενους χωμαίτινους τύμβους. Ακολουθούν εκθέματα «ανατολίζουσας» και πρώιμης αρχαϊκής αττικής κεραμικής (700-510 π.Χ.). Από τις πρωτοεμφανιζόμενες «αύλακες προσφορών» προέρχονται τα αγγεία με τον πλαστικό διάκοσμο (κεφαλές πετεινών, άνθη λωτού, ή ειδώλια θρηνηδών στο χείλος) της προθ. 7. Η αγγειογραφία της εποχής αυτής εμπλουτίζεται με θέματα από την Ανατολή, όπως είναι οι σφίγγες, οι πτερωτοί γρύπες, οι λέοντες και οι ταύροι (προθ. 7/15, προθ. 8/1, 12), ενώ παράλληλα χρησιμοποιείται και χρώμα.

7. Λεκανίδες με ψηλό πόδι και πλαστικό διάκοσμο στο χείλος. 660-650 π.Χ.

Η μελανόμορφη κεραμική της Ύστερης Αρχαϊκής περιόδου (510-480 π.Χ.) και αυτή της Κλασικής εποχής (5ος-4ος αι. π.Χ.) παρουσιάζεται στις προθήκες 9, 11, 12 και 13. Ξεχωριστά αναφέρεται, ως δείγμα εξαιρετικής τέχνης, ο φορμίσκος με την παράσταση πρόθεσης της νεκρής Μυρίνης (προθ. 9/19), καθώς επίσης και οι χαρακτηριστικές του 5ου αι. π.Χ. λευκές λήκυθοι της προθήκης 12 (2, 4, 7-12), ενώ στην προθήκη 13 δεσπόζει ερυθρόμορφη υδρία, έργο του Ζ. Μειδία, με παράσταση της Ελένης και των αδελφών της (18), και ο χους του αγγειογράφου Αίσωνος με παράσταση Αμμυμώνης και Σατύρων (21). Στην τελευταία προθήκη με κτερίσματα των τάφων του Κεραμεικού, στην προθήκη 14, εκτίθενται αγγεία και κοσμήματα της Ελληνιστικής, Ρωμαϊκής και Παλαιοχριστιανικής εποχής που εκπροσωπούν το χρονικό διάστημα από τον 3ο αιώνα π.Χ. έως τον 6ο αιώνα μ.Χ. Τα μελαμβοή εκθέματα με διακόσμηση «δυτικής κλιτύος» (3, 4, 5, 8, 10) και το χρυσό στεφάνι προέρχονται από τους λακκοειδείς κυρίως τάφους της Ελληνιστικής εποχής, ενώ από ρωμαϊκές-παλαιοχριστιανικές ταφές εκτίθενται τα πολλά μυροδοχεία, τα γυάλινα φιαλίδια, οι λύχνοι και τα χρυσά κοσμήματα (24-28).

Αφήσαμε για το τέλος την παρουσίαση δύο προθηκών με εκθέματα που δεν προέρχονται από τη νεκρόπολη του Κεραμεικού. Πρόκειται για τις προθήκες 10 και 15, στην τελευταία αίθουσα. Η προθήκη 10 φιλοξενεί εκθέματα προερχόμενα από την ανασκαφή της Γ' ΕΠΚΑ που διενεργήθηκε για τις ανάγκες του ΜΕΤΡΟ στη γωνία Ιεράς Οδού και Πειραιώς, ακριβώς στη συνέχεια του αρχαιολογικού μας χώρου. Το σημαντικότερο εύρημα υπήρξε αναμφίβολα ο ομαδικός τάφος των «εν αταξία» θαμμένων 89 ανδρών, γυναικών και παιδιών, ο οποίος συνδέεται με τα γεγονότα των αρχών του Πελοποννησιακού πολέμου και συγκεκριμένα με το λοιμό που ενέσκηψε στην Αθήνα το 430/429 και 427/426 π.Χ. Τα εκθέματα 1-15 επιτρέπουν στον επισκέπτη να «σφυγμομετρήσει» ένα ιστορικό γεγονός και τις συνέπειές του, όπως το περιγράφει ο Θουκυδίδης. Στην προθήκη 15 εκτίθενται τα μόνα αντικείμενα

8. Λαιμοί λουτροφόρου και αμφορέων με παραστάσεις θρηνωδών και πρόθεσης νεκρού. 750-700 π.Χ.

που δεν συνδέονται με ταφική χρήση, και προέρχονται από τον «έσω» Κεραμεικό, από το Οικοδόμημα Ζ. Το κτήριο αυτό που αποκαλύφθηκε εντός του τείχους στη βορειοδυτική άκρη της αρχαίας Αθήνας χρησιμοποιήθηκε και στις πέντε επάλληλες φάσεις του (από το 430 π.Χ. έως το 200 π.Χ. περίπου) ως ιδιωτική κατοικία, εργαστήριο υφαντικής και πανδοχείο. Μικρό μέρος της οικοσκευής που βρέθηκε *in situ* εκτίθεται εδώ για πρώτη φορά. Για πρώτη φορά επίσης εκτίθενται στην ίδια προθήκη, έξι μολύβδινα ελάσματα από το αρχείο του Αθηναϊκού Ιππικού με εγχάρακτα ονόματα ιδιοκτητών ίππων.

Όλο αυτό το υλικό, προερχόμενο κυρίως από τις νεκρόπολεις του Κεραμεικού, είναι αναμφισβήτητα εξαιρετικά σημαντικό για τη μελέτη και την έρευνα της αρχαιότητας, όπως και για την ιστορία της τέχνης. Γίνεται ανεκτίμητο όμως, προσφέροντας τη δυνατότητα στον επισκέπτη να διαλεχθεί με το πρόσωπο των θρηνωδών και του θρηνουμένου, μεταφερόμενος σε εκείνο το όριο που τίθεται το ερώτημα «τι είναι η ζωή». Γίνεται ανεκτίμητο, προσφέροντας τη δυνατότητα στον επισκέπτη να γεφυρώσει το παρόν με το παρελθόν και το μέλλον, νοώντας διαισθητικά τα λόγια του T.S. Eliot:

«Το παρόν και το παρελθόν
Είναι ίσως και τα δύο παρόντα στο μέλλον
Και το μέλλον περιέχεται μέσα στο παρελθόν...»

Ο Χώρος και το Μουσείο του Κεραμεικού προσφέρουν αυτή την ευκαιρία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Από αυτούς και τη δραστηριότητά τους στην περιοχή πήρε το όνομά του ο αρχαίος δήμος του Κεραμεικού, τα όρια του οποίου στην αρχαιότητα δεν μας είναι απολύτως γνωστά.

² Πρβλ. *Μέντωρ* 48 (1998), σ. 119-149.

³ Η έκθεση ολοκληρώθηκε με την καθοδήγηση και την εποπτεία της Διευθύντριας της Γ' ΕΠΚΑ κ. Ν. Βαλάκου και με υπεύθυνους αρχαιολόγους την κ. Δ. Κυριακού, την κ. Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, τον κ. Θ. Ηλιόπουλο και την υπογράφοσα.